

Izlaganje sa znanstvenog skupa
327.2(497.11):338.124
338.124(497.11):327.2

Gospodarske osnove srpskog ekspanzionizma

ZVONIMIR BALETIĆ*

Sažetak

Autor smatra da je srpski ekspanzionizam rezultat geopolitičke i ekonomske hendikepiranosti Srbije: njezine kontinentalne izolacije, periferne agrarne ekonomije i raseljenosti Srba u relativno nerazvijenim područjima. Srpska je država u posljednjih stotinjak godina nastojala kompenzirati te nedostatke teritorijalnom ekspanzijom. Jugoslavija je bila realizacija tog cilja, budući da je u njoj Srbija centralnom redistribucijom prisvojila značajne resurse. U trenutku krize jugoslavenske države srpsko vodstvo nije pristalo na konfederalnu reformu, nego se odlučilo za primjenu nadmoćne vojne sile. Ekonomske posljedice sile bile su strašne: izravno zbog razaranja i okupacije, ali i zbog prisvajanja savezne imovine i neizravnih šteta. Srbija je danas suočena s neuspjehom svog projekta te njezin primarni cilj postaje ukidanje ekonomskih sankcija. Hrvatska država u sadašnjem prijelomnom trenutku mora prije svega osigurati teritorijalni integritet, ali i spriječiti podjelu Bosne i Hercegovine.

Jedna od sastavnica velikosrpskog mita teorija je o geopolitičkoj dominaciji Srbije u jugoistočnoj Europi, po kojoj bi mir i stabilnost u ovom dijelu Europe ovisili o ujedinjenju svih Srba u "velikoj" Srbiji. Zato je, navodno, srpsko "sređivanje" odnosa u jugoistočnoj Europi u trajnom interesu vodećih svjetskih sila i industrijskih središta razvijene Europe, pri čemu su interesi drugih naroda na tim prostorima od manje važnosti. Zato su Srbi gajili uvjerenje da će stvaranje srpske velike i jake države naići na simpatije velikih sila. Gotovo kao da bi "velika" Srbija bila geopolitička nužnost stabilne i prosperitetne Europe.

Taj je mit u ovom stoljeću bio poduprt stvarnim simpatijama nekih velikih država. Ali je također činjenica da je podrška srpskim ekspanzionističkim aspiracijama dovela Europu do svjetskog rata i gubitka vlastite moći. Stvari glede Srbije, međutim, stoje obrnuto: upravo zbog svoje geopolitičke hendikepiranosti Srbija je prihvatila ulogu destabiliziranja Europe, posebno njegoa jugoistočnog dijela, da bi agresijom i proširenjem na tuđe prostore sebi pribavila važnost i otvorila šansu da stvori jaku i prosperitetnu državu. Da je ona izvorno imala jaku i neupitnu geostratešku poziciju, ona je ne bi morala stvarati probrojima na tuđe prostore, nego bi prirodno povezala te prostore na korist svoju i drugih naroda. Agresivnost joj ne bi bila potrebna. Ona je, naprotiv, kao što povijest pokazuje, svojim nasilnim ekspanzionizmom došla u sukob sa svim okolnim narodima, postala faktorom nestabilnosti i razdora. Već jedno

* Zvonimir Baletić, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Osnove ekonomije i ekonomske politike.

stoljeće je u otvorenom ili latentnom sukobu s njoj najbližim dijelom najrazvijenije Europe, srednjom Europom, koja srpske ekspanzionističke pretenzije doživljava kao nepodnošljivo remećenje normalnih gospodarskih i političkih odnosa i ugrožavanje stabilnosti Europe i Mediterana.

Koncepcija "velike" Srbije, balkanskog "Piemonta", od samog početka je ekspanzionistička konstrukcija i faktor trajne nestabilnosti. To tim više što je njezina gospodarska, vojna i civilizacijska snaga bila nedovoljna za takve pothvate, pa je lako postajala oruđe velikih sila u njihovoj igri za svjetsku dominaciju. Srbija je imala saveznike u svijetu, ali ne geografski blize zemlje s kojima bi mogla razviti plodnu suradnju, nego udaljenije zemlje koje su zbog konkurentskih razloga težile dezintegraciji prometnih i gospodarskih tijekova u jugoistočnoj Europi. Ta je politika bila prije svega motivirana ograničavanjem rastuće političke i gospodarske moći srednje Europe (posebno Njemačke) i otežavanjem njezinih sveza s Turskom i Bliskim istokom, a ne pozitivnim programom opće stabilnosti i razvoja. Refleksi te politike mogu se i danas uočiti u ponašanju nekih svjetskih sila, ali je ona danas postala beznadnim anakronizmom u svjetlu raspada hegemonističkih sustava i uspona europskog kooperativnog ujedinjavanja. Zato se motivi te politike, kad su još prisutni, javno ne deklariraju, nego vješto prikrivaju i negiraju. Jedino ta politika u svom provincijalnom izdanju još živi punim životom u mitu "velike" Srbije, koju se želi ostvariti makar i protiv "celog sveta". Nakon tragičnih rezultata do kojih je dovela, tražiti u njoj bilo kakve elemente mira i stabilnosti goli je cinizam.

Gledano zemljopisno i geopolitički, Srbija je zatvorena kontinentalna zemlja, na središnjem prostoru Balkana, koji je u tom dijelu širi od Europe između Trsta i Hamburga ili Odese i Gdanska. Srbija se u tom prostoru gubi kao peripanonski kutak, ograđena planinama s tri strane, bez presudne važnosti za okolne zemlje. Moravsko-varždarski pravac ima određenu ali ograničenu međunarodnu važnost i nipošto nije nezaobilazan. To je razlog zašto je Srbija kroz svoju povijest stalno težila proboju iz kontinentalne izolacije. Kontinentalna izolacija u temelju je srpskog ekspanzionizma prema prostorima drugih naroda, osnova njezine geopolitike.

Srbija je i zemlja siromašna prirodnim resursima. Dominantno agrarni značaj gospodarskog života, tradicionalne vrijednosti i kulturna izoliranost nisu stvarale poticajnu sredinu za razvoj, pa je Srbija zaostajala u industrijskom, trgovačkom i urbanom razvoju. Agrarna prenapućenost u Srbiji još je aktualna. Velika raseljenost Srba po drugim zemljama nije doprinosila njihovoj stabilizaciji, jer su nastavali zabačenije i siromašnije prostore, ostajući slabo integrirani s prosperitetnijim sredinama. Postojanje tih brojnih skupina služilo je za teritorijalne pretenzije, ali bi njihovo integriranje sa Srbijom predstavljalo goleme troškove, bez većeg gospodarskog dobitka. Stoga je srpski ekspanzionizam bio uvijek nasilan, ne mogavši se osloniti na gospodarsku ili kulturnu prevlast. Odatle i racionalni otpor drugih naroda prema zajednici života sa Srbima, jer nitko u tome nije vidio vlastiti probitak.

U svojem proboju iz izolacije Srbi su imali i znatnijih uspjeha. To je narod koji je posljednjih stoljeća najviše promijenio svoj početni etnički prostor. Najvažniji proboj bio je prema sjeveru, preko Dunava i Save u bogate dijelove panonske ravnice. Tako su oni došli i u posjed Dunava,

kao važne transeuropske prometnice. Još veći uspjeh imali su stvaranjem Jugoslavije, čime su potvrdili sve prethodne prodore, dopunjujući ih dominacijom na mnogo širim prostorima drugih naroda. Lišavajući druge narode međunarodnog subjektiviteta, a time i međunarodne zaštite, čineći njihov položaj unutrašnjim pitanjem jedne međunarodno priznate zemlje, Srbi su dobili širu slobodu akcije, mnogo izdašnije izvore za održavanje svoga državnog stroja i za ubrzani razvoj same Srbije. Redistribucija bogatstva i razvoja instrumentima državne vlasti omogućivala je Srbima u Srbiji i izvan nje da žive iznad svojih vlastitih proizvodnih moći. U pogledu te prisilne redistribucije nije bilo bitne razlike između prve i druge Jugoslavije, osim što je u drugoj Jugoslaviji, zbog općeg podržavljenja gospodarstva i planske alokacije razvoja, obujam preraspodjele bio još i veći.

Strukturalni dohodovni jaz, koji je Srbija prevladala transferom dohotka putem središnje države, prema procjeni za posljednje godine postojanja Jugoslavije iznosio je 2—2,5 milijarde dolara godišnje. Indirektno transfere i koristi za Srbe u Srbiji i izvan Srbije teško je i približno procijeniti.

Raspadom komunizma i realnijim izgledima ulaska u europske integracijske procese, raspad Jugoslavije nametnuo se kao gospodarska i politička nužnost. Srbi su se morali suočiti s posljedicama tog raspada, koje su značile prestanak hegemonije i gospodarskih povlastica. Oni su reagirali u tradiciji njihove nasilne politike, očekujući da će u tome ponovno naći saveznike. Zato je njihova reakcija na najavu mogućeg raspada Jugoslavije bila žestoka i prijeteća. Milošević je već 1989. oružjem zaprijetio svima koji ne prihvate srpske uvjete održanja zajedničke države, a njegovo kasnije priznanje da se "ako Srbi na znaju da rade, bar znaju da se biju", otvorena je najava da će on gospodarske privilegije Srba braniti i grubom silom. Priče o ugroženosti Srba izvan Srbije služile su samo kao izgovor, u pitanju su bile privilegije i redistribucija dohotka.

Sila kao izvor prihoda ima ograničeni domet. Održanje sustava dominacije ima svoju cijenu u golemim troškovima represivnog aparata, slabljenju radne motivacije i izostanku razvojne inicijative. Ta se cijena u Jugoslaviji već visoko popela, tako da Jugoslavija posljednjih desetak godina postojanja nije uspijevala izaći iz gospodarske i političke krize. Pri takvom stanju prijetnje dodatnom silom nisu više mogle biti efikasne, a samo su povećavale otpor. Uspostava "srpskog reda" i potvrda Srbije kao nezaobilaznog čimbenika europskog poretka postale su tako nespojive.

U odsutnosti demokratskih i kooperativnih tradicija u odnosima s drugim narodima Srbi su pribjegli agresiji i ratu, opravdavajući navodno pravo Srba na "veliku" Srbiju svojom ugroženošću, navodnim rješavanjem "srpskog nacionalnog pitanja". Na ponudu konfederalnog uređenja države odgovorili su sasvim odbojno, ocjenjujući konfederaciju gorim rješenjem od raspada države. To je i razumljivo, jer bi prihvaćanje konfederacije značilo odricanje od sile, dok proces neregularnog raspada pruža mogućnosti primjene sile i nametanja diktata. Srbi su pritom računali na svoju očevidnu prednost u oružanoj sili i kontroli represivnih institucija, ne samo u Srbiji i federaciji, nego i u drugim republikama, kao i na sklonost (ili barem ravnodušnost) međunarodnih čimbenika. Brzom i efikasnom ratnom orgijom nad nezaštićenim i nenaoružanim nerspskim pučanstvom trebalo je

slomiti otpor i nametnuti se kao nezaobilazan čimbenik europskog poretka i priznati balkanski hegemon.

Zloćudni karakter srpske agresije nije se izražavao samo u brutalnom nasilju, provali primitivizma i mržnje, nego jednako i u mijenjanju gospodarskih odnosa. U ovom području agresija je bila i temeljito razrađena i sustavno provođena, te uperena i na one republike bivše Jugoslavije s kojima Srbija nije ušla u oružani sukob. Prvi formalni akt te agresije bila je pljačka deviznih rezervi Narodne banke Jugoslavije, koje su tada iznosile 5,5 milijardi US dolara, zatim je provedena pljačka novčane emisije. Srbija je prigrabila i najveći dio vojne imovine Jugoslavije, koja je iznosila više desetaka milijardi US dolara. Srbija je prigrabila, osim toga, sve ratne rezerve i rezerve raznih dobara kojima je upravljala federacija, isto kao i drugu imovinu federacije u inozemstvu i zemlji. Tako je Srbija jednim udarcem došla do goleme imovine, čime je izvršila nečuvenu redistribuciju bogatstva od gotovo sto milijardi US dolara. Time je stvorila materijalnu osnovu za vođenje dugotrajnog rata, ostavljajući svoje žrtve u oskudici i bez sredstava obrane.

Ali na tome nije stala. Rat koji je provela, osobito protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine, među strateškim ciljevima imao je gospodarsko onesposobljavanje ovih dviju zemalja za samostalan život. Nemilosrdno razaranje naselja, infrastrukture, pljačka svekolike imovine, uništavanje gospodarskih objekata, rastrojstvo gospodarskih sustava, uz ubijanje i protjerivanje pučanstva značilo je osiromašivanje žrtava, s ciljem onemogućavanja života i brze obnove, čime se gospodarski jaz između Srbije i ostalih zemalja trebao drastično povećati. Samo u Hrvatskoj izravne štete od razaranja i pljačke iznose više od 22 milijarde dolara, a u Bosni i Hercegovini još i više. Ova razaranja nisu samo usputna posljedica ratnih aktivnosti, nego samostalno planirani ratni cilj, što se najbolje vidi po strukturi razorenih objekata, u kojima daleko pretežu objekti bez ikakve izravne vojne važnosti. Preraspodjela bogatstva, sada u obliku razaranja, dobila je goleme razmjere. Ako se ovome dodaju trajne posljedice demografskih gubitaka, prisilnih migracija, invaliditeta pučanstva, troškovi gospodarske i socijalne reintegracije opustošenih područja, onda je jasno s kojim teretom će napadnute zemlje izići iz rata i koliko će im trebati vremena i sredstava za oporavak i normalizaciju života.

U razgradnji gospodarskog potencijala, međutim, išlo se i dalje. Okupirano je 70% Bosne i Hercegovine, a gospodarski, infrastrukturni i stambeni objekti razrušeni, gospodarski sustavi razbijeni. U Hrvatskoj Srbi nisu postigli svoje krajnje ratne ciljeve, ali su zauzeli više od četvrtine teritorije sa strateški važnim prostorima s kojih su mogli stalno ugrožavati sigurnost i onemogućavati brzi razvoj Hrvatske. Hrvatska je odgnana s Dunava okupacijom pojasa uz Dunav bogatog resursima i s Vukovarom, kao izglednom europskom lukom, tako da se značenje Hrvatske na prometnom spoju između Podunavlja i Jadrana bitno smanjuje, uz istodobni gubitak velikog potencijala u poljoprivredi, šumarstvu, turizmu, nafti. Gubitak okupiranog područja uz Dunav, depresivno bi dugoročno djelovao na cijelo područje Slavonije, osobito na Osijek i Vinkovce.

Osim toga, srpska okupacija prostora u srednjoj Hrvatskoj, osobito Okučana i Knina, razara prometnu i gospodarsku cjelovitost Hrvatske. Okupirani pojas tzv. Krajine sam po sebi nije bogat ni razvijen (premda

raspolaze velikim šumskim fondom, te izglednim turističkim potencijalom — Plitvice, Slunj, Topusko), ali on predstavlja efikasnu ucjenu Hrvatske, s kojeg se Hrvatskoj mogu trajno nanositi velike štete. Ako bi ostao okupiran, on bi poslužio kao odskočna daska za dalji ekspanzionizam i nove teritorijalne zahtjeve prema moru i Dravi. Osim magistralnih prometnica, tu su i svi važniji izvori vode, koji su osobito od vitalne važnosti za Dalmaciju.

Dubrovačko područje i dolina Neretve još su uvijek izloženi udaru agresije. Iako donekle potisnuti, Srbi ne odustaju od pretenzija na ove prostore. Htjeli bi od Hrvatske oteti važan turistički pojas, s golemom kulturnom vrijednošću, a prisutnošću na Neretvi mogli bi efikasno ucjenjivati i gušiti bosansko-hercegovačku državu.

Na udaru su i drugi gradovi i područja Hrvatske (Šibenik, Zadar, Karlovac, Sisak, Brod, Zupanja), što smanjuje njihov gospodarski potencijal i čini ih manje atraktivnim za gospodarske aktivnosti i pučanstvo. Ako bi Srbi zadržali kontrolu sadašnjih okupiranih područja, ukupna gospodarska vrijednost Hrvatske puno više bi bila smanjena od same vrijednosti okupiranih područja. Stoga bi ukupna šteta za Hrvatsku od srpske agresije bila višestruko veća od već počinjenih izravnih šteta.

I uspostava mira na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske sama po sebi ne bi otklonila prijetnje obnovi i razvoju Hrvatske. Bitno je pod kojim će se uvjetima mir uspostaviti. Mir s kojim bi se priznalo sadašnje stanje osvajanja značio bi ne samo nepodnošljivu prijetnju i teret gospodarskom razvoju Hrvatske nego ne bi otklonio ni stalnu prijetnju opstanku Hrvatske kao države. Bez poništavanja ratnih osvajanja u Hrvatskoj i uspostave autoriteta hrvatske države na cijelom njezinom teritoriju neće biti trajnog mira niti prosperitetne Hrvatske.

S tim u svezi važno je kako će završiti rat u Bosni i Hercegovini. Smirivanjem rata u Bosni i Hercegovini, čak i uz prihvaćanje da se ona državno uredi po međunarodnom prijedlogu Kontaktne skupine, opasnosti i pritisci na Hrvatsku ne bi prestali. Srbi će nastojati što više osamostaliti svoj dio Bosne, a zauzete pozicije u Hrvatskoj koristile bi se za učvršćivanje srpskog položaja u Bosni i za veći pritisak na Hrvatsku. Za Hrvatsku je bitno da rješavanje reintegracije svojih okupiranih dijelova drži što dalje od rješavanja problema uređenja Bosne i Hercegovine, kako se rješenja u Bosni i Hercegovini, kakva god ona bila, ne bi pokušala nametnuti i Hrvatskoj. Federalizacija Hrvatske za Hrvatsku ne može biti nikako prihvaćena, dok je u Bosni i Hercegovini ona realno rješenje.

U svom ratnom pohodu Srbija ipak nije uspjela. Ona nije dosegla planirane linije osvajanja, osvojeno ne može konsolidirati, rat traje predugo i ne pruža izgled brzog i uspješnog završetka. Srbija je materijalno i moralno iscrpljena. Srbi nisu računali na međunarodnu osudu, a posebno na međunarodne sankcije koje su bitno ograničile korištenje gospodarskog i vojnog potencijala. Osvojena područja u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj teško se mogu zadržati i povoljno valorizirati i integrirati. Troškovi njihove obrane, povezivanja i razvoja velik su teret za oslabljeno gospodarstvo Srbije, koje se suočava s općim tehnološkim zaostajanjem, strukturnim neravnotežama i gubitkom međunarodnog tržišta. Nastavak rata, uz sve slabiju gospodarsku osnovu u pozadini, prijeti općim rasulom i gubitkom onoga što je ratom osvojila.

Odatle i iznenadna promjena srpske taktike vođenja rata. Srbija se mora gospodarski oporaviti i ojačati, a to može samo brzim ukidanjem međunarodnih sankcija i podizanjem stupnja korištenja kapaciteta. Iako bi i tad svi strukturni dugoročni problemi ostali, ipak bi bilo bolje korištenje postojećeg industrijskog potencijala s prestankom sankcija moglo dati značajne i brze rezultate. Ali ukidanje sankcija međunarodna zajednica uvjetuje srpskim prihvaćanjem suradnje u traženju kompromisnog rješenja za prestanak rata, što implicira i odricanje od osvojenoga. Ne želeći se odreći osvojenih prostora i njihova korištenja za dalju ucjenu, razrađena je taktika koja ide na podjelu uloga: dok će Srbi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj nastaviti rat čuvajući osvojeno i ometajući konsolidaciju protivnika, Srbija bi prividnim priključivanjem mirotvornim inicijativama trebala izboriti ukidanje sankcija i stvoriti uvjete za gospodarski oporavak. U općem zamoru od rata, Srbija računa da bi takva taktika mogla uspjeti i da bi uz manje taktičke ustupke mogla konsolidirati stečeno te prijeći u mirniju fazu sa zadržanim gospodarskim prednostima pred ratom razorenom Hrvatskom i Bosnom i Hercegovinom. U tome će ucjena Hrvatske, putem zadržavanja osvojenih područja ili traženja za njih specijalnog statusa izvan efektivnog pravno-političkog i sigurnosnog sustava Hrvatske, ostati konstanta srpske politike. Jer, stabilna i jaka hrvatska država najveća je smetnja koncepciji "velike" Srbije.

Hrvatska se ne bi smjela zavesti novokomponiranim mirotvorstvom Srbije, čak ni uz zagovor nekih međunarodnih činitelja. Ona i dalje mora inzistirati na osudi agresije i garanciji sigurnosti svih država na području bivše Jugoslavije po načelima međunarodnog prava i u okviru međunarodnog sustava sigurnosti i suradnje. Samo tako se može osigurati poništavanje srpskih ratnih dobitaka. To je nužan uvjet mira. Svaki kompromis ispod te razine omogućio bi Srbiji da iz rata iziđe kao pobjednik, što bi bio uvod u novi krug nesigurnosti, rata i nasilja.

Nastupio je kritičan trenutak u razvoju prilika na području bivše Jugoslavije, koji će za dugo određivati buduće odnose na ovim prostorima. Srbiji se ne smije dozvoliti da svoja osvajanja, razaranja i pljačku susjednih naroda pretvori u trajni ulog za svoju buduću dominaciju. Osnovni cilj Hrvatske mora biti da zajedno s okolnim narodima, posebno u savezništvu s Bosnom i Hercegovinom, uporno i strpljivo radi na postavljanju trajne brane srpskom ekspanzionizmu i iznuđivanju srpskog priznanja cjelovitosti te sigurnih granica Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ostvarenje toga cilja bio bi kraj sna o "velikoj" Srbiji, ali i početak mira i suradnje na ovim prostorima. Nažalost, Srbija je još daleko od spremnosti za takav mir, ali bi je dodatni koordinirani pritisak mogao na to prisiliti. Hrvatska mora zato svim silama na tome raditi, vodeći računa i o realnim ograničenjima. Hrvatska mora do kraja koristiti međunarodno priznatu legitimnost svoje obrane i inzistirati na pravednom i trajnom rješenju sukoba, težeći miru i suradnji s okolnim državama, uključujući i Srbiju.

Zvonimir Baletić

ECONOMIC FOUNDATIONS OF SERBIAN EXPANSIONISM

Summary

The author is of the opinion that Serbian expansionism is the result of Serbia's geopolitical and economic disadvantages: its continental isolation, peripheral agrarian economy and scattered population in relatively undeveloped regions outside Serbia proper. The Serbian state has tried in the last hundred years to make up for these shortcomings by territorial expansion. Yugoslavia was the realization of that objective since in it Serbia arrogated significant resources by means of centralist redistribution. When the Yugoslav state met with a crisis, Serbian leadership did not agree to a confederal reform but opted for using their superior military might. The economic consequences of this show of force were tremendous: direct damage, due to the destruction and the occupation and indirect damage as well as to the misappropriation of federal assets. Serbia is today faced with the failure of its venture so its priority is the lifting of the economic sanctions. The Croatian state in this historic moment must, above all, secure its territorial integrity and prevent the division of Bosnia and Herzegovina.